

z wybranymi państwami europejskim na przestrzeni dziejów. Szkoda, że jego badania nie uwzględniają wszystkich krajów europejskich, gdyż wynik byłby bardziej obiektywny i rzeczowy.

Ostatnia część książki (s. 202-254) to dodatek. Odnosi się on do problemu wdowieństwa i powtórnego małżeństwa w Egipcie. Zawiera przede wszystkim zestawienie źródeł w tym przedmiocie. Ta ostatnia część pracy może stać się zaczątkiem wnikliwych badań nad wdowieństwem i jego konsekwencjami, nie wyłączając aspektów prawnych w starożytnym Egipcie.

Recenzowana książka nie jest typową publikacją z dziedziny prawa rzymskiego. Autor niejednokrotnie powołuje się na znanych romanistów cytując ich poglądy, sugestie i spostrzeżenia. Jednak rozważania romanistów przytaczane są jedynie w celu poparcia wniosków i tez zawartych w treści opracowania. Mają posłużyć autorowi do przedstawienia wdowieństwa jako problemu społecznego. J. U. Krause już we wprowadzeniu do swojej książki zakłada, że zagadnienia społeczno-historyczne będą stanowić główny temat rozważań. Problemy prawne będą tylko wtedy przedmiotem badań, o ile będą to konieczne dla zrozumienia aspektów społeczno-historycznych. Jest wierny temu założeniu. Recenzowana publikacja jest więc pracą z dziedziny historii społecznej. Jest ona jednakże pomocna w studiach nad rzymskim prawem rodzinnym i spadkowym, szczególnie w odniesieniu do wdów i sierot.

PIOTR NICZYPORUK (Białystok)

Karolina Adamová, *Dějiny soukromého práva ve střední Evropě, Stručný nástin*, C. H. Beck, Právnické učebnice, Praha 2001, s. 136.

W rok po ukazaniu się pracy na temat prawa publicznego w Europie Środkowej Karolina Adamová, historyk prawa z uniwersytetów w Pradze i Pilźnie wydała także w serii wydawniczej C. H. Becka nowy podręcznik, tym razem poświęcony dziejom prawa prywatnego na tym samym obszarze naszego kontynentu. Opatrzyła go też tytułem *Zwizly zarys*, co ze względu na szczupłe rozmiary pracy jest ze wszech miar uzasadnione. Przede wszystkim należy pogratulować Autorce pomysłu wydania tego typu publikacji. Nawiązuje ona zresztą do czeskich tradycji w tym zakresie, jak choćby do przedwojennych prac M. Stiebera i R. Rauschera a odchodzi od wielkich ujęć ogólnoeuropejskich, by wymienić dzieła H. Coinga lub Fr. Wieackera czy też opracowań powszechnej historii prawa koncentrujących się na bardziej znaczących krajach zachodniej Europy i Rosji. Podręcznik Adamovej bowiem, tak jak w przypadku prawa publicznego, obejmuje prawo prywatne w kręgu kulturowym Europy środkowej, do której Autorka zalicza: Czechy, Słowację, Niemcy, Austrię, Polskę i Węgry (a także Chorwację i Litwę, choć historią prawa tych państw się nie zajmuje). Ma więc ambicje łącznego pokazania historii prawa prywatnego krajów germańskich i słowiańskich, ich ewentualnych podobieństw i różnic, widząc w pojęciu środkowej Europy wiele cech wyodrębniających ją od reszty kontynentu.

Adamova zdaje sobie sprawę z trudności historycznych i metodologicznych własnego ujęcia ale słusznie uważa, iż należy podejmować takie próby, na gruncie narodowych historii prawa i dążyć do komparatystycznego spojrzenia na instytucje prawa prywatnego środkowej Europy. We *Wstępie* pisze, iż musiała się oprzeć na starszej literaturze i to głównie czeskiej, gdyż współcześnie brak jest opracowań przedstawiających dawne prawo cywilne funkcjonujące na obszarze tak rozumianej Europy środkowej. Z kolei nauka czeska w dużo większym stopniu zajmowała się rozwojem prawa w związkach z nauką niemiecką a pomijała problematykę polską

i węgierską. Co charakterystyczne, Autorka idąc za takim ujęciem Europy środkowej i włączając do niej wyżej wymienione kwestie wpisuje się w żywą ciągle tendencję traktowania Europy środkowej jako Europy pohabsburskiej. Mało tego, podkreśla ściśle związki tego regionu z Niemcami i zwraca uwagę na rolę praw niemieckich w połączeniu z systemami prawnymi krajów pozostałych. Adamova zresztą szerzej nie uzasadnia swojej koncepcji Europy środkowej a warto na ten problem zwrócić uwagę tak w odniesieniu do prawa prywatnego jak i, a może przede wszystkim, publicznego. Zwłaszcza, że w najnowszej polskiej historiografii rozpowszechnia się coraz bardziej termin „Europa środkowo-wschodnia”, choć też nie bez dyskusji, a idący za myślami Oskara Haleckiego wyrażonymi w jego *Historii Europy – jej granice i podziały* (Londyn 1950, nowe polskie wydanie Lublin 2000). I według tej koncepcji przynależność Czech, Węgier-Chorwacji czy Polski do tego obszaru nie budzi wątpliwości, natomiast włącza się do niego Ukrainę, Białoruś i Litwę, jak też ewentualnie Rumunię (Siedmiogród). Natomiast poza tak ujętym regionem pozostają Niemcy i kraje austriackie. Ma rację J. Kłoczowski gdy pisze, iż nad polskim akcentowaniem rozróżniania Europy środkowo-zachodniej i Europy środkowo-wschodniej zaciążyła obawa przed niemiecką konstrukcją „Mitteleuropa”, jak też odrzucenie pojęcia Europy wschodniej jako wyrazu dominacji rosyjskiej. Podkreśla również, ten jeden z najwybitniejszych znawców problemu, lęki i niepokoje jakie mogą żywić mniejsze narody żyjące na południe od Karpat przed powstaniem bloku polsko-ukraińskiego z ponad 90 milionami mieszkańców jako trzonu Europy środkowo-wschodniej¹. Trudno wymagać od Autorki, by w niedużym rozmiarowo podręczniku podejmowała dyskusję na tak ogólny i zasadniczy temat niemniej proponując określoną koncepcję pracy (w tym przypadku opierającą się o kontrowersyjny obszar terytorialny) mogłaby bliżej uzasadnić swój wybór. Choć przyjęte przez nią w tym względzie stanowisko prowokuje do wymiany poglądów a to już jest zaletą ukazującej się książki.

Zwizły zarys K. Adamovej obejmuje dzieje prawa prywatnego od powstawania państw narodowych tj. od przełomu I i II tysiąclecia po epokę wielkich kodyfikacji cywilnych w XIX wieku. Z tym, że Autorka miejscami sięga do zasad wykształconych w prawie plemion barbarzyńskich, jak też pokazuje zmiany jakie zaszły w prawie w XX stuleciu. Chce również zdefiniować społeczne uwarunkowania funkcjonowania prawa, jak też wydobycь cechy jego ogólnego rozwoju na omawianym terytorium. Jak sama pisze, nacisk położyła na czasy średniowiecza i wczesnonowożytne (do XVII-XVIII wieku), a w odniesieniu do XIX-go stulecia skoncentrowała się tylko na wskazaniu głównych kodyfikacji i ich zasad. Uczyniła to ze względu na zamiar zachowania równowagi w rozłożeniu materii – w przeciwnym bowiem razie, jak podkreśla, obszerna problematyka XIX-wiecznych kodyfikacji cywilnych „przytłoczyłaby” dane dotyczące czasów wcześniejszych. Z tym rozumowaniem trudno zgodzić się do końca, bowiem Autorka informację o XIX-wiecznych instytucjach prawa cywilnego niekiedy traktuje zbyt lakonicznie i ogólnie. Wydaje się, że tak ważne zagadnienia będące przedmiotem Kodeksu Napoleona, austriackiego ABGB czy niemieckiego BGB, będące fundamentem państwa kapitalistycznego i aktualne do współczesności zasługują na rozszerzenie i głębszą próbę zaznaczenia ich wagi doktrynalnej i instytucjonalnej. Szczególnie, iż jest to podręcznik dla studentów, którym sędzę, w większym stopniu należy ukazywać genezę i dzieje prawa epoki kapitalistycznej, przedstawiać prace o modernizacji prawa w XIX wieku i uzmysławiać ciągłość i tradycję prawa tej formacji społeczno-kulturowej, zwłaszcza w omawianym obszarze Europy, częściowo poddanym „eksperymentom” z prawem socjalistycznym.

Przechodząc do ogólnego przedstawienia układu i treści omawianej pracy podkreślić należy oryginalność i zwartość ujęcia. W konsekwencji Autorka najpierw ukazuje problematykę źródeł prawa i poznania prawa, by następnie omawiać poszczególne działy prawa prywatnego i konkretne, wybrane instytucje. Prezentuje ich treść i charakter chronologicznie, zestawiając ze sobą

---

¹ Por. jego *Wprowadzenie do Historii Europy środkowo-wschodniej*, t. 1, Lublin 2000, s. 7-20 i przedstawioną tam dyskusję nad podziałami Europy w historiografii polskiej i obcej.

poszczególne kraje przez co Czytelnik może wyrobić sobie pogląd ogólniejszy i porównawczy a syntetyczność wywodów może również skłonić go do głębszych studiów. K. Adamowa zajmuje się przede wszystkim feudalnym prawem ziemskim, choć także charakteryzuje podstawowe zagadnienia prawa miejskiego, a miejscami też chłopskiego.

Całość merytorycznych wywodów, licząca 79 stron, została przez Autorkę podzielona na sześć rozdziałów. Pierwszy zatytułowany przez nią *Wstęp do nauki prawa prywatnego*, podzielony na cztery punkty, rozpoczyna się od omówienia podziału Ulpiana na prawo publiczne i prywatne i przedstawia znaczenie szkoły glossatorów i komentatorów dla dziejów prawa w Europie, jak też charakterystykę *leges barbarorum* i *leges romanae barbarorum* jako źródeł prawa. Właściwie K. Adamowa akcentuje cechy ukształtowanego od średniowiecza środkowoeuropejskiego prawa feudalnego: jego partykularyzm, nacisk na prawo zwyczajowe, przemieszanie elementów publicznych i prywatnych i prostotę instytucjonalną połączoną z często stosowaną symboliką. W punkcie drugim daje podstawowy przegląd źródeł poznania prawa w poszczególnych krajach do XVIII wieku, a w punkcie trzecim wyodrębnia recepcję prawa rzymskiego w Niemczech jako znaczący element dla rozwoju prawa w tej części Europy. Zaznacza przy tym krótko, że w Polsce i na Węgrzech nie były wpływy prawa rzymskiego „zbyt silne”. W punkcie czwartym syntetycznie charakteryzuje zasady i systematykę ABGB i BGB, słusznie uznając je za fundamentalne w Europie środkowej. Niestety akurat w przypadku Polski należy Autorce uczynić istotny wytyk, bowiem skwitowała ona kwestie obowiązujących aktów prawnych na naszych ziemiach jednym zdaniem pisząc, iż po rozbiorach obowiązywało prawo pruskie, austriackie i rosyjskie (w innym miejscu tylko wspominając, że w Księstwie Warszawskim wprowadzono Kodeks Napoleona). Zupełnie pominęła funkcjonowanie prawa francuskiego w Królestwie Polskim, jak też polskie ustawodawstwo cywilne, tj. Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego z 1825 r. i ustawy hipoteczne z lat 1818 i 1825. Czytelnikowi polskiemu nie trzeba przypominać, iż na centralnych ziemiach polskich, poza prawem o małżeństwie z 1836 r. cywilne prawo rosyjskie nigdy nie obowiązywało, a problematykę prawną polskich kresów wschodnich, tj. dzisiejszej Ukrainy i Białorusi, sama Autorka wyłączyła ze swych rozważań.

Rozdział drugi nazwała K. Adamová *Ogólne pojęcia prawa prywatnego* i zaliczyła do nich pojęcie osoby fizycznej (w połączeniu z nabyciem zdolności prawnej), osoby prawnej i zdolności do czynności prawnych. Uczyniła tak w miejsce tradycyjnie wyodrębnianego prawa osobowego uznając, iż te pojęcia mają walor ogólny i odnoszą się do całości prawa prywatnego. W konsekwencji w następnych czterech rozdziałach kolejno omawia prawo rzeczowe, prawo zobowiązań, prawo rodzinne wraz z małżeńskim i prawo spadkowe. Spośród nich Autorka najwięcej miejsca poświęca prawu rzeczowemu, bo blisko połowę z sześćdziesięciostronicowego opracowania tej części. Jest to oczywiście zgodne z podstawowym znaczeniem prawa rzeczowego i konstrukcji posiadania i własności tak dla epoki feudalnej i kapitalistycznej niemniej ogranicza przedstawienie pozostałych działów prawa prywatnego do postaci dość skrótovej. O ile zobowiązaniom poświęca jeszcze około siedemnastu stron, to na prawo rodzinne przeznaczyła niecałe sześć stron a na spadkowe niecałe siedem. To oczywiście powoduje, iż poszczególne instytucje są często tylko naszkicowane bądź omawiane bardzo ogólnie zwłaszcza, że Autorka stara się przy każdej z nich podawać rozwiązania przyjmowane w poszczególnych krajach. W efekcie otrzymaliśmy wyraźną przewagę przykładów instytucji prawnych z obszaru niemieckiego i czeskiego z bardziej marginalnym potraktowaniem pozostałych krajów. Interesujący natomiast i wart odnotowania jest wewnętrzny układ poszczególnych rozdziałów poświęconych prawu prywatnemu, który proponuje K. Adamová. Dotyczy to głównie prawa rzeczowego i obligacyjnego. Omawiając prawo rzeczowe w trzynastu punktach Autorka najpierw przedstawia ogólne jego pojęcia, potem zajmuje się konstrukcją dzierżenia i w efekcie posiadania, służebnościami i innymi realnymi ciężarami i dopiero potem przechodzi do pojęcia własności, jego nabycia i utraty, prawa bliższości, własności lenne, konstrukcji regale i praw sąsiedzkich. W osobnych czterech punktach prezentuje też prawo wodne, polowania, rybołówstwa i górnicze z informacjami także o ich XIX-

wiecznych rozwiązaniach. Z kolei w prawie obligacyjnym właściwie Autorka najpierw przedstawia ogólne pojęcia dotyczące umów w aspekcie historycznym, potem umowy zamiany i kupna-sprzedaży jako podstawowe w połączeniu z problematyką odpowiedzialności za wady fizyczne i prawne i zagadnieniem długu i odpowiedzialności. Cennym punktem jest wyodrębnienie i wskazanie na historyczny rozwój (do XX wieku) papierów wartościowych. Następnie K. Adamová, z części szczególnej zobowiązań przedstawia w odrębnych punktach umowy: najmu i dzierżawy, pożyczki i użyczenia, darowizny, o dzieło, o usługi domowe, o naukę zawodu i pracę, z gry, zakładów, loterii, ubezpieczenia. Takie ujęcie, bardziej cywilistyczne z pewnością dobrze służy dydaktycznemu celowi książki.

Także niewątpliwym walorem dydaktycznym książki jest dodatek źródłowy, który K. Adamová podzieliła na dwie części. Pierwszą, obejmującą teksty z praw feudalnych, ograniczone jednak do czeskiego kręgu kulturowego i drugą zawierającą wybrane fragmenty z Landrehtu pruskiego z 1794 r., ABGB i BGB. Szkoda oczywiście, iż Autorka nie pokusiła się o wybór bardziej reprezentatywny dla Europy środkowej. Z doбором tekstów wiąże się jeszcze jedna uwaga dotycząca wykorzystanej literatury, której wykaz K. Adamová zamieszcza na końcu pracy. W odniesieniu do historii prawa polskiego Autorka powołuje się na J. Bardacha, B. Leśnodorskiego i M. Pietrzaka, *Historię państwa i prawa polskiego* w nieaktualnym już wydaniu z 1979 roku! Tylko z korzyścią dla pracy Adamovej byłoby sięgnięcie do tak licznych nowych polskich opracowań podręcznikowych, wydanych już w zmienionych warunkach ustrojowych².

Reasumując otrzymaliśmy pracę potrzebną i wartą sięgnięcia także przez polskiego Czytelnika, choć niedużą rozmiarami. Czescy studenci prawa, dla których jest przeznaczona na pewno dzięki niej nabiorą lepszego rozeznania w dziejach prawa naszej części Europy i będą mogli wyraźniej uświadomić sobie łączność rozwiązań prawnych występujących na tych terenach, jak też i pewne cechy oddzielne. Rozumienie obszaru Europy środkowej przez K. Adamová, jak i sposób jej ujęcia zagadnień szczegółowych mogą stać się też impulsem dla naszej historii prawa w próbach podejmowania podobnych opracowań, połączonych z wysuwaniem własnych propozycji. O korzyściach tego typu prac podręcznikowych służących pokazywaniu i wyjaśnianiu dziejów prawa w łączności z krajami nam bliskimi terytorialnie i kulturowo, sądzę, nie trzeba nikogo przekonywać.

WOJCIECH WITKOWSKI (Lublin)

Karolina Adamová, *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě Přehled vybraných otázek*, C.H. Beck, Právnické učebnice, Praha 2000.

Wydaną w ubiegłym roku w wydawnictwie C.H. Beck książkę Karoliny Adamovej należy uznać za ciekawą publikację dydaktyczną, przeznaczoną dla studentów szczególnie zainteresowanych historią ustroju i prawa. Autorka wychodzi naprzeciw dążeniom młodego pokolenia, które w Czechach (podobnie jak w naszym kraju) wybiera najchętniej kierunki studiów przygotowujące specjalistów w zakresie nowoczesnych reguł rządzących funkcjonowaniem państwa i społeczeństwa. Warto zauważyć, że reguły te kształtowały się na przestrzeni wielu wieków i współczesne rozwiązania ustrojowe i prawne bazują w dużej mierze na doświadczeniach sprawdzonych w trakcie długotrwałej ewolucji. Powszechnie sądzi się, że podstawy ideologiczne do-

---

² W rozdziale o prawie spadkowym Adamová powołuje się tylko na A. Vetulaniego, *Dzieje historii prawa w Polsce*, Kraków 1948 i S. Arnolda, *Historię Polski* z 1962 roku.